

Førisk kórbók við endurskoðari stavseting

Ólavur Hátún

Í 60-árunum komu trý heftir út við kórsatsum, sum gitna danska tóna-skaldið Vagn Holmboe hevði gjørt til yrkingar eftir J. H. O. Djurhuus, William Heinesen og Christian Matras – tað fyrsta eisini við enskari týðing eftir Ken Tindall, tað næsta við føriskum týðingum eftir Tummas N. Djurhuus, og tað triðja, har William Heinesen hevði týtt til danskt. Tað eru hesir kórsatsir, sum nú eru komnir út í einari kórbók og við bara føriskum tekstum. Harumframt rúmar bókin eisini óutgivnum føriskum kórtilfari úr hondum Holmboes: Ørindir úr “Sigmundskvæðnum yngra” og úr “Ólavi Riddararós”, barnaskjaldrið “Rura, rura barni” og sum seinasta verk kantatan til upplatingina av Norðurlandahúsinum í 1983, sum gongur yvir yrkingina “Brúgvar” eftir Karsten Hoydal.

Tá bókin skuldi greiðast til prentingar, setti eg fyrst tekstirnar upp við vanligu førisku stavsetingini, men skjótt komst eftir, hvussu nógv natúrligari ein ljóðfrøðiligur stavingarháttur fellur til í sangligum samanhangi. Eisini datt mær í huga, hvussu púra ómøgulig okkara verandi rættskriving roynist, um útlendsk kór hava hug at hava onkran føriskan kórsats við á teirra sangskrá, tí so vantandi samsvaer er millum skrivað og framborið.

Eg skal tó viðganga, at tað eisini spældi við í metingum, at her var eitt høvi at fáa lagt fram í dagsins ljós eina stavseting, sum munandi meira hevur atlit til okkara samtíðar móðurmál enn tann arkaiserandi, sum útlendingar í sínari tíð fingi kroyst inn á okkum. Um tú vilt tað ella ikki, so má staðfestast, at okkara óføriska rættskriving er ein darvandi trupulleiki, sum vit tó við skilvísi væl kunnu fáa bøtt um.

Skal her fylgjandi grundgeva fyri teimum frávikum frá okkara verandi stavingarlag, sum tekstirnir í kórbókini umboða, og sum samstundis eru at meta sum leikmanna íkast til eina ynskiliga endurskoðan av okkara stavseting.

Fyrst er tá at leita aftur til stavingartilfælið fyri stórhundrað ár um síðan, sum fekk heitið

Broytingin

Vælkendur er orðadrátturin, sum seinastu áratíggir av 19. øld var ímillum tey, sum vildu halda fast við ta afturlítandi sokallaðu hammershaimbsku stavsetingina, og tey, sum ynsktu eina ljóðfrøðiliga tillaging móti tí livandi samtíðarmálinum, sum Jákup Jak-

obsen, doktari, mælti til.

Til tess at koma burtur úr hesum lemjandi stríði varð tað á ólav-søkufundi í 1893 samtykt í Før-ingafelag at seta eina nevnd, har Hammershaimb og Dr. Jakobsen – hóast ymsa áskoðan og 45 ára aldursmun var venskapur og samstarv allar dagar teirra millum – skuldu velja hvør sín lim, felagið tveir og so hesir seks ein lim aftrat. Hendan 7-mannanevnd skuldi “... avgera, hvussu skivingarlagið skal verða, ið felagið skal brúka, og skal tað, ið hendan nevnd kemur á samt um, verða bindandi firi felagið”.

Nevndararbeiðið gekk striltið, eisini tí at Jákup Jakobsen var ikki heima í tvey ár. Men í oktober 1895 kundi Jákup leggja fyri nevndina í Før-ingafelag tað uppskot, sum sjeymannanevndin var komin á samt um, og sum fekk heitið “Broyting”. Og broytingin var hendan:

1. Bara i og í - ikki y og ý (t.d. sinir og lísa – ikki synir ella lýsa) Trupult er tað hjá fólki at hava greiði á um skrivast skal við i/i ella y/ý – at tú t.d. skalt skriva biðja, men styðja - kvikur, men kykur – hill men syll – snigil men trygil – bita, líta, skíta men gýta, nýta og sýta o.s.fr. (Hetta við tveimum ymsum stavum fyri sama i-ljóð er eisini eitt vandamál hjá íslendingum, sum annars við sínari ljóðrøttu rættskriving ongan trupulleika hava við at stavseta sítt móðurmál. Mær er vorðið sagt, at tankin hevði verið frammi um bert at brúka antin fyrra ella seinna i/i; men so bleiv ósemja, um tað skuldi vera hetta ella hitt, og tí kom ongin broyting burturúr).

2. Skriva kv og ikki hv, tá ljóðið er kv (t.d. kvør og kvessa – ikki hvør og hvessa) Fleiri dømir um verandi villingarsemi: kvalið, men hvalur – kveita, men hveiti - kvirra, men hvirla – kvinna , men hvonn – at kvíða, men at hvila – kvarði, men hvarvið - kvørkrar, men hvørki.

3. Skriva kj og ikki hj (t.d. kjá og kjóm – ikki hjá og hjóm) Dømir um verandi villingarsemi: kjúkla, men hjún – kjallari, men hjallur – kjarni, men hjarnast (ilskast ógvisluga) – kjúklingur, men hjúkla.

4. Dl-ljóðið stavað dl, t.d. fjadl og trødl (ikki fjall og trøll) og dn-ljóðið stavað dn, t.d. badn og kodn (ikki barn og korn). At t.d. fjallmaður er at stava uttan d og bandómur uttan r sakar ikki, tí oyrað sigur tær, hvat rætt er. At verandi stavseting kann elva til skeivan framburð hoyrist, tá fólk

siga t.d. barndómur og barnsligur við r-ljóði.

5. –un og ikki –um í hvørjumfalli (monnun og húsun), tí tað er ljóðligi veruleikin og hevur verið tað í øldir.

6. Attur, attan og ettir (ikki aftur, aftan ella eftir) – heldur ikki her nøkur orsök til at apa okkum eftir grannunum fyri vestan.

Men tann annars so hugbjarti Jóannes Patursson, sum sjálvur hevði verið við til at orða setningin hjá nevndini, gjørdi nú slíkan vørr um seg móti hesum broytingarætlanum, at hann völdi til, at Før-ingafelag datt niðurfyri, og at málagn felagsins Før-ingatíðindi tí heldur ikki kom ikki út meira. Hesin hvøkkur í okkara mentanarheimi man vera mesta orsök til, at fólk í stórhundrað ár illa hava hættað sær at mæla til broytingar aftur.

Men hesum broytingartilfæli, sum báðir høvuðspersónarnir V. U. Hammershaimb og Jákup Jakobsen tóku undir við, verður nú fylgt í kórbókini.

Ðað burtur

Vanlukku ð-ið í føroyskari rættskriving verður ikki umtalað í “Broytingini”; men vit vita, at Dr. Jacobsen, okkara fremsti málfrøðingur, vildi hava tað burtur úr okkara stavrað, tí tað var ein aðal meinbogi fyri, at fjøldin av Førja fólki nakrantíð fór at megna til fulnar at skriva sítt egna móðurmál. Í hansara mongu skrivum innan fundarsamtyktina í 1995 um okkara másligu viðurskiptir finnur tú ikki ð, men lýðin móti nevndarsamtyktini skrivaði hann kortini ð eftir tað.

Men ð hevur veruliga onga heimild í føriskum. Í miðaldarbrøvum frá 13. - 15. øld, sum Jakob Jacobsen gav út við heitinum “Diplomatarium Færoense” í 1907, finnur tú bert í einstøkum førum okkurt ð og tá eyðsýniliga skrivað uttanlands. Ljóðið hevur tó verið har, skrivað við d ella t, men longu um miðju 16. øld hoyrdest tað ikki meira í málinum. Tað var tí reinur ørskapur, at N.M. Petersen og teir fingi trokað hendan tvørliga stav inn í okkara skriftmál 300 ár eftir, at hann var horvin úr dagsins veruleika.

Teir báði serkønu P. A. Munch og N. M. Petersen kundu saktans siga, at teir, annar norðmaður og hin fjónbúgvi, høvdu ongan trupulleika av at skriva t. d. barnet ella landet við t, sjálvt um enda t-ið var ljóðleyst á teirra tungu; men teir høvdu ikki orðaformin barne og lande sum ørkymlandi valmøguleika, soleiðis sum vit hava tað við barnið ella barni, landið ella landi.

Einfalt er tað sjálvandi hjá lærara at greiða sínum næmingum frá, at hvørkikyn krevur ð í bundnum formi hvør- og hvønnfall (“hon segði við barnið”), men ikki óbundið í hvørjumfalli (“hon gekk við barni”). Men hvussu kanst tú krevja slíkt umhugsni av fólki í skrivandi skundi? Sjálvt kønir málfrøðingar varnast mangan slíkar ósketnis ð-feilir í egnum handritum.

At boðsháttur í fleirtali krevur enda-ð, men má ikki hava tað í ein-tali (skundið tykkum, men skunda tær), er eisini ein steinur at snáva um.

Onnur villandi ð-dømir: Ein viðgerð við ð, men at viðgera uttan ð - at skera uttan, men ein skurður við ð - ein skari uttan, men eitt skarð við ð - ein skor onki ð, at skorða undir við ð, men at skora ígjøgnum uttan ð o.s.fr.

Ofta steðga fólk ivandi á um “verða/vera” skal hava ð ella ikki, og mangan verður ikki skettað eftir, at “ta” hevur ikki ð í kvennkyni (ta konuna, men tað barnið).

Umframt hendan stavingartrupulleika kemur tann ókøni útlendingurin í óføri, tá hann skal lesa upp, tí í summum førum umboðar ð-ið eitt j-ljóð (gleði, skundaði), í øðrum eitt v-ljóð (glæður, skundaðu), í onkrum eitt g-ljóð (í neðra og fjaðrar við g-ljóði á suðriamáli), og tey mongu ljóðleysu enda-ðini munnu undra mangan.

Nei, lat okkum sleppa okkum av við ð-ið – tað hevur onki við okkara mál at gera, ger onki gagn, bara ógagn.

Fleitals r-ið fellur burtur í bundnum formi

Tað surrar í oyrum og sker í sinnið at hoyra fólk syngja um fuglarnar og blómurnar, tí hjá okkum eins og hjá norðmonnum fellur fleitals r-ið burtur í bundnum formi. Eins og teir siga t.d. hester, men hestene, siga vit eisini hestar, men hestanir, hundar, men hundanir, konur, men konunar, systrar, men systranar o.s.fr.. Soleiðis skrivaði Svabo, Hammershaimb eisini í 1845, og hjá Dr. Jakobsen var tað so sjálvsagt at fylgja másliga veruleikanum.

Tvíljóðini

Eitt úrslit av “islandificeringini” hjá Jóni Sigurðsson var, at vit fóru at skriva ei, har okkara framburður er ai. Skilabest og snøggast man vera aftur at stava okkara tvíljóð sambært bókstavaljóðunum: ai, oi og ei.

a stundum sum æ og æ stundum sum a

Ikki minsti trupulleiki er tað, at stavurin a hjá okkum eisini umboðar æ-ljóð, og at a-ljóðið stundum skal skrivast við æ.

Dømir, sum vísa villingarsemi millum a og æ:

ala, fjala, mala, skala og svala, men græla, hæla, næla, spæla og sæla – basa, fjasa, grasa og knasa, men hvæsa, hæsa (av), læsa og ræsa – sat og las, men græt og læt – nana men ræna – hvalur og svalur, men sælur og trælur –stava, men svæva - fáa fatur, men geva gætur – Grani, men Fræni - etc. etc.

Hví kunnu vit ikki stava øll hesi æ-ljóð við æ, tá málsins ljóðligi veruleiki biður um tað?

Og hví ikki skriva t.d. kladdur, raddur, rastur og skraddur við a, so sum ljóðið er, sjálvt um aðrir formar av somu rót hava langt æ (klæði, ræðast, ræsa, skræða?) Ljóðskifti er jú vanligt í føriskum – t.d. klæji, kladdur, klødd – ræsa, rastur, røst – skræa, skraddur, skrødd. Nógv verður vunnið, um vit eisini her hava mesta atlit ið til málið, sum tað er, og skriva a-ljóðið við a og æ-ljóðið við æ. Tann fullkøni í íslenskum hevur ikki trupulleika av a ella æ, tí har hoyrir tú munin; men tað er jú ein tvørlig sniðgøta at skulla leita um annað mál til rætta staving av tínum egna.

Í Suðri verður æ bæði við longum og stuttum ljóði framborið sum e – tey heingja fisk upp at resa, eta restan fisk, og til hátíðarløtur kleða menn seg í kledning. Rímiligt - og eg vil halda ynskiligt -, um suðringar eisini her geva egið málføri til kennar í skrift, eins og tú varnast suðringin, tá skrivað stendur báði, har vit onnur skriva bæði. Eyðsýnt er jú eisini, at talan er um skrivandi suðring ella sanding, tá tað stendur tú er, tú var ella tú fer, tú fór. Einstøk staðbundin frábrigdi merk-ir ikki, at alt verður slept út á flot, og at hvør kann skriva sum best. Sjálvur málstruktururin er jú at kalla tann sami um alt landið, og tú sært vanliga ikki á skringarlagnum, um talan er um norðing, vágafólk, eystring ella onkran í Norðstreymsi; men verður muður latin upp, so hoyrist beinanvegin, um tann talandi er kvívíkingur ella vestmenningur, klaksvíkingur ella svíningur, og í einstøkum bygdam hoyrist eisini munur millum býlingar.

Tað var sostatt ongin orsök til málførisampan hjá N. M. Petersen, P. A. Munch og fylgjandi eisini hjá V. U. Hammershaimb, sum høvdu hann sum eina grundgeving fyri at føra okkum út í tað óførið, at vit í so stóran mun skuldu stava okkara mál á fornnorrønum / íslenskum.